

zelfs met de partij van Drees. Dit stond haaks op het Gelderse patroon, waar de partij steunde op 'liberale' boeren. Landelijk gezien won de SGP dan ook eindjaren zestig evenveel stemmen door een toestroom van kiezers uit de ARP en CHU (bevreesd voor toenadering tot 'Rome') als ze verloor aan de VVD en met name de Boerenpartij.

Zeelands staatkundig gereformeerden ondersteunden in deze periode de reformatorische studentenbeweging 'Onderling Kontakt' die vanuit Gouda een vernieuwing van de partij voorstond. De 'jeugd' keerde zich in West-Nederland tegen het antithetisch piëtisme van de SGP als getuigenispartij. In Zeeland, zo bleek uit een illegale enquête van de afdeling Walcheren, leefde die wens naar openheid echter ook onder oudere partijleden. Die Zeeuwse kwestie leidde in de SGP tot verhitte debatten, mede omdat het hoofdbestuur geen stelling durfde te nemen. Partijleider Abma formuleerde een eigen cultuurpolitiek die verder ging dan het traditionele opkomen voor boeren, schippers, vissers en andere 'vergeten groepen'. Abma's organische maatschappijopvatting, ontleend aan Kuypers soevereiniteitsleer, leek de partij een bredere basis te kunnen verschaffen. Precies om die reden werd zij echter in Gelderse kringen van de 'Gereformeerde gemeenten in Nederland' (een ultra-orthodoxe afscheiding van Kerstens Gereformeerde gemeenten) gehouden voor 'Barthianisme'. De tragië was echter, zoals Zwemer opmerkt, dat ook de Zeeuwse vernieuwers zich van Abma afkeerden, wat uiteindelijk een dogmatisering en verrechtsing van de reformatorische wereld tot gevolg had.

Zwemer plaatst zijn betoog in zijn slothoofdstuk in het kader van de culturele interpretatie zoals door ondermeer Verrips en mij ontwikkeld met het oog op de gereformeerde 'verzuiling' van een voorgaande periode. Het mechanisme van voortdurende versplintering als resultaat van een reeks integratieconflicten tussen meer gepredestinieerde en meer verbondsmatig georiënteerde richtingen, lijkt inderdaad ook op te gaan voor de recente ontwikkeling. Illustratief vond ik met name de richtingenstrijd rond de predikanten Steenblok en Kok omstreeks 1950 in de Gereformeerde gemeente. Zwemers werk draagt in die zin bij tot een verdere onderbouwing van deze interpretatie van religieuze 'modernisering', al leunt het merkwaardig genoeg ook op een oudere sociografische traditie waarin bevindelijkheid als uiting van agrarisch traditionalisme is opgevat. Wat deze studie duidelijk laat zien is dat de tegenwoordige segmentatie in het bevindelijke milieu een reactie vormt op de nationale integratie van regionale 'liggingen' in de 'vrije' jaren zestig. Juist die *melting pot* versterkt de tegenkrachten binnen de calvinistische orthodoxie die als vanouds de Breuke Sions in het vaandel draagt.

R. van der Laarse

G. J. de Vylder, *Trade policy and the search for textile markets. The case of the Benelux and India 1945-1992* (Dissertatie KUB Tilburg 1992; Tilburg: Tilburg University Press, 1992, xiii + 329 blz., f65,-, ISBN 90 361 9715 5).

Niet als de landbouw is de textiel een sector waarin protectionisme al sinds jaar en dag hoogtij viert. De textielindustrie is ook vaak beschouwd als potentiële stuwende kracht achter de economische groei van ontwikkelingslanden. Wie belangstelling heeft voor handelspolitiek of ontwikkelingsvraagstukken zal zich dan ook aangetrokken voelen tot een historische studie van de recente, na-oorlogse handelsrelaties tussen de Beneluxlanden en India in de textielsector.

Maar helaas moet zelfs een liefhebber enig geduld en vooral clementie hebben met dit werk. Geduld, omdat hem pas op pagina 28 eindelijk (gedeeltelijk) antwoord wordt gegeven op die ene, toch wel prangende vraag: wat was (en is) nu eigenlijk de economische betekenis van de handel in textiel tussen de Beneluxlanden en India? Als dan blijkt dat in 1961 het Nederlandse aandeel in de totale Indiase textieluitvoer 1,9 procent bedroeg en dat van België 0,5 (terwijl het

Indiase aandeel in de totale Nederlandse en Belgische textielinvoer in dat jaar respectievelijk 1,6 en 1,5 procent bedroeg) dringt zich onmiddellijk een tweede vraag op: waarom zou men zich door meer dan 300 pagina's moeizaam geconstrueerd Engels proza willen worstelen? En waarom niet de handelsrelaties in textiel tussen India en Groot-Brittannië genomen, die in dezelfde periode immers van veel groter wederzijds belang zijn? Betreft dit inderdaad niet, om met de auteur zelf te spreken, een *non-issue*? (26)

Al terugbladerend naar de inleiding, op zoek naar de verantwoording van de probleemstelling, wordt men niet meteen veel wijzer. In eerste instantie (in de allereerste alinea) wordt toch echt de indruk gewekt dat alleen het Indiase perspectief op de afzetmarkt en de handelspolitiek van de Beneluxlanden centraal staat (1). Dat scheidt verwarring omdat de titel van het boek anders doet vermoeden. Maar dan blijkt dat de auteur zichzelf zojuist tekort deed en wel degelijk min of meer gelijkwaardige *case studies* biedt van België en Luxemburg, Nederland en India. Het 'waarom' van deze specifieke *case studies* is echter weer zwak beargumenteerd: 'A historical approach needs certain geographical limitations. For practical reasons, we have chosen two famous textile areas (from a historical point of view) which were already known to us and consequently relatively easy to deal with. Moreover, by 1992 these [(sic)] already existed many economic studies dealing with the global phenomenon of textile exports from developing countries ... '(7)

Kennelijk is de auteur er vooral op gebrand zijn 'historische' aanpak te verantwoorden bij het economenvolk. Dat leidt echter niet steeds tot een logisch betoog, zeker niet waar dit uitmondt in de — kennelijk serieus bedoelde — observatie dat 'One should also insist that the historian moves much closer to the psychologist or the psychoanalyst than does the economist. Both mass psychology and individual psychology lead the historian into more descriptive areas of truth. Motivations of individuals and consequently 'quotations' from qualitative sources or interviews are of great importance to the economic historian. Psychology helps to understand motivation, of which the economic is said by some to be paramount while a few others consider that 'homo sapiens sapiens is ultimately motivated by 'eros' (7). Voor een handelspolitieke studie ligt zoiets wel erg zwaar op de maag.

Natuurlijk hoeft een stroeve inleiding en verantwoording interessante conclusies niet in de weg te staan. De opzet van het werk is zowaar helder gestructureerd. Er zijn drie, chronologisch bepaalde delen, die elk steeds een analyse bevatten van achtereenvolgens de kwantitatieve facetten van de textielhandel tussen Benelux en India, de rol van financiers, werkgevers en werknemers, de handelspolitiek van België, Nederland en India en de ontwikkelinghulp-relatie met India. Op deze manier verschuift het perspectief binnen elke periode steeds van micro- naar macro-niveau.

Deel I, getiteld 'the apparent triumph of GATT', behandelt de periode 1945-1961, waarin vooral de sterk uiteenlopende handelspolitieke strategieën van België, Nederland en India in het oog springen. In India schikten de regering, de elite van georganiseerde arbeiders en de nieuwe middenklasse zich na 1953 zonder morren in de verslechterde internationale concurrentiepositie van de eigen textielsectoren stimuleerden zijde toenemende oriëntatie van vooral kleinschalige bedrijven op de binnenlandse afzetmarkt. In België slaagden vakbonden en ondernemers in de textielbranche er aan het eind van de jaren vijftig in de groeiende concurrentie van Aziatische landen af te remmen door invoerbepalingen, terwijl de Nederlandse regering zich nog bleef verzetten tegen de roep om protectie.

Pas in 1972, als ook de laatste sporen van vrijhandel in de textielsector vrijwel zijn verdwenen, weet de Indiase textielindustrie te profiteren van de in Westerse landen zo populaire 'India look' door zich te concentreren op de productie van kleding (zie deel II). De EEG is dan echter al tot

de tanden bewapend om de kwijnende Europese textielbranche via invoerbelemmeringen en financiële steun voor de ondergang te behoeden. Overigens blijkt de echte concurrentie in deze periode niet zozeer vanuit India te komen maar vooral vanuit Zuid-Korea, Hong Kong en Taiwan. Het belang van de Beneluxmarkt voor de Indiase uitvoer blijft marginaal (192).

Aan het begin van het derde en laatste tijdvak van het 'nieuwe protectionisme' (1974 tot 1992) zien we onder meer hoe in Nederland textielindustrie snel afglijdt naar de ondergang. Het aandeel van de Nederlandse textielproducenten (exclusief de kledingbranche) op de binnenlandse markt daalt 39 procent in 1973 tot 14 procent in 1985. In diezelfde periode nam de werkgelegenheid in de totale textiel-, kleding- en lederwarenssector af met ongeveer 55.000 arbeidsplaatsen (270). In 1977 zwicht ook de Nederlandse overheid — zij het tijdelijk — voor de druk tot verdere beschermende maatregelen van vakbonden, textielproducenten en EEG-partners. Voor de binnenlandse textielindustrie is het natuurlijk al te laat. Investeerders, zo toont de Vylder aan, hebben inmiddels de bakens verzet van de produktie naar de internationale handel en distributie van textiel en kleding.

Wie deze en andere na-oorlogse ontwikkelingen van de Nederlandse, Belgische of Indiase textielbranche op de voet wil volgen, de wat moeizame inleiding en stijl voor lief neemt en bovenal bereid is tot selectief lezen, kan zijn voordeel doen met dit proefschrift.

W. Asbeek-Brusse

S. Stoop, *De sociale fabriek. Sociale politiek bij Philips Eindhoven, Bayer Leverkusen en Hoogovens IJmuiden* (Dissertatie RU Utrecht 1992; Leiden: Stenfert Kroese, 1992, xviii + 366 blz., f69,90, ISBN 90 207 2214 X).

Stoop, sociaal en politiek econoom van huis uit, behoort kennelijk tot diegenen die a) vertrouwd zijn met theorievorming (in dit geval over het complex politieke economie, sociaal beleid en verzorgingsstaat), b) bereid zijn ongebaande paden te gaan, en c) niet te beroerd zijn vanuit hun origineel concept geduldig en serieus alle gewenste gegevens over een lange periode uit literatuur en bronnen bijeen te sprokkelen, deze te analyseren en te vergelijken en d) vervolgens de moeite nemen om vanuit de theorievorming uit te leggen waarom de gevonden tendensen wel of niet aannemelijk zijn. Deze eisen mogen wellicht aan elke promovendus gesteld worden, maar de praktijk leert dat niet elke jonge doctor in dit alles geslaagd is. Stoop met *De sociale fabriek* dus wel.

Aansluitend bij een onder andere door Göran Therborn bepleite heroriëntatie van het debat over de verzorgingsstaat gaat Stoop voor sociale politiek nu eens niet uit van een analyse van de nationale staat maar van een analyse van bedrijfsstrategieën. Door te vragen wat bedrijven met hun sociale zorgsystemen hieraan hebben bijgedragen, trekt hij het primaat van de politieke verklaring van de verzorgingsstaat in twijfel. En door te kijken naar regio's als omgeving van dominante bedrijven voegt hij aan de theorievorming over arbeidsverhoudingen een ruimtelijke dimensie toe (al was de grote rol die regionale aspecten kunnen spelen, wel bekend). Na een theoretische uiteenzetting over het begrip sociale politiek volgen drie *case-studies*: Philips, Hoogovens en Bayer. Omdat met DSM dat een heel ander bedrijf werd na de mijnsluiting, geen derde vergelijkbaar Nederlands bedrijf voorhanden was, koos Stoop voor het Duitse Bayer dat soortgelijk is en bovendien een goed bedrijfsarchief heeft. Daar de verschillende vormen van sociale politiek steeds langdurige en nog nauwelijks in kaart gebrachte tradities kennen, bleek een historische benadering nodig.